

בגדר דין לחם עוני

ברמב"ם (פ"ח ה"ו מהלכות חמץ ומצה) ואחר כך מברך ענט"י וכו' ולוקח שני ריקין וחולק אחד מהן ומניח פרוס לתוך שלם ומברך המוציא לחם מן הארץ, ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים משום שנאמר לחם עוני, מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה, עכ"ל. וכן דעת הרי"ף (פסחים כה ע"ב בדפי הרי"ף) דבלייל הסדר אינו צריך לחם משנה, אלא בוצע על אחת פרוסה ואחת שלימה, וכן נראה מדברי הרבינו חננאל בפסחים קטו ע"ב, וכן הוא דעת הגר"א.

אמנם, ברא"ש (פרק ערבי פסחים אות ל) הקשה על דברי הרי"ף בזה וז"ל ולא נראה דמאי שנא פסח לענין לחם משנה משאר כל הימים טובים שלא יבצע על שתי ככרות שלימים דהא דדרשינן לחם עוני לפרוסה היינו אותו לחם שיוצא בו ידי אכילת מצה אבל המוציא פשיטא דעל שלימים בעינן כשאר ימים טובים תדע דאם אין לו לחם עוני כי אם כזית ויאכל אותה באחרונה ויברך המוציא על מצה עשירה פשיטא שתרתי שלימות בעינן, וה"ה נמי אם יש לו לחם עוני לאוכלו בתחלה למה לא יברך המוציא על השלימה הלכך נהגו העם לעשות שלש מצות, עכ"ל. וצריך ביאור בדברי הרי"ף והרמב"ם, אמאי סבירא להו דאינו מקיים דין לחם משנה, דהא יכול לקיים גם דין לחם משנה, וגם דין לחם עוני באכילת מצה פרוסה, וכמו שטען הרא"ש.

וכן מה שנקט הרא"ש כדבר פשוט שמברכים המוציא על השלימים, באמת נחלקו הראשונים בפרט זה, בסדר ברכת המוציא ועל אכילת מצה דליל הסדר, אם יברך המוציא על השלימה ועל אכילת מצה על הפרוסה, או להיפך יברך המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלימה. ובהגה"מ (סוף הל' חמץ ומצה, בנוסח ההגדה אות ז) הביא שכן דעת הרבינו חננאל, ושאר הגאונים והראב"ן, שמברך המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלימה. (ופסק השולחן ערוך בסימן תע"ה שיצא ידי שניהם על ידי אכילת כזית מן הפרוסה ואכילת כזית מן השלימה, שניהם בבת אחת.¹) אבל באמת צריך ביאור דעה זו שמברך המוציא על הפרוסה,

¹ ומה שהביא הב"ח מהמהר"ל שהקשה דהא כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו, לכאורה יש ליישב על פי דברי הגר"ח בהל' נדרים, ואכמ"ל.

דמאי שייטיה דברכת המוציא לפרוסה דוקא, וכמו שטען הרא"ש, וצריך ביאור דעת הסוברים שמברך המוציא על הפרוסה.

ואשר נראה לומר בביאור הענין, דהנה מבואר להדיא בדברי הרא"ש, דסבירא ליה דדין לחם עוני הוי קיום מהלכות מצות מצה, ועל כן סבירא ליה דיקיים דין לחם משנה בבציעה על השלימים, ומצות מצה יקיים בפרוסה. אבל בדעת הרמב"ם נראה לומר, דסבירא ליה דלחם עוני אינו פרט ממצות מצה, אלא מהלכות הסעודה, דסעודת יום טוב דליל פסח צריך לקבוע על לחם פרוסה, דמה דרכו של עני בפרוסה וכו'. ויש להוכיח דבר זה, שלדעת הרמב"ם לחם עוני אינו דין בהלכות מצה כלל, מזה שהביא הרמב"ם דין זה של פרוסה דוקא בפרק ח' מהלכות חמץ ומצה, ולא הזכירו בכלל בפרק ו', אשר בו האריך לבאר כל דיני מצות מצה. והמעייין שם יראה שהביא הרמב"ם שם בפרק ו' את כל דיני מצה, ואפילו הדינים מדרבנן והדינים שאינם מעכבין, כגון איסור אכילת מצה בערב פסח, ואין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, אבל לא הזכיר כלל ענין לחם עוני דפרוסה. ומזה נראה הוכחה ברורה, שלדעת הרמב"ם דין לחם עוני דפרוסה אינו שייך כלל למצות מצה, אלא מהווה קיום בהלכות קביעות הסעודה דליל הסדר, ולכן מקומו דוקא בפרק ח' עם יתר דיני סדר הלילה.

ועוד ראייה לזה, ממה שכתב הריטב"א (סדר הגדה של פסח, נדפס בסוף ח' הריטב"א למס' פסחים מאת מוסד הרב קוק, עמ' יב) וז"ל אבל כך ההלכה בלא שום ספק, שמברך על מצה שלימה ופרוסה כי בימים טובים בוצע אדם על שתי ככרות, אלא שאמרו כי בפסח אתא לחם עוני ופרסינהו לפלגא, וזה בסעודת הלילה אבל בסעודת היום דינו כשאר ימים טובים, עכ"ל. ומתבאר להדיא מדברי הריטב"א, שדין פרוסה מהווה קיום מהלכות הסעודה, מדהוצרך לומר שזה דוקא בסעודת הלילה, ולא בסעודת היום. דאילו נאמר שלחם עוני דפרוסה מהווה קיום ממצות מצה, מאי קס"ד לומר דהך דין יהא שייך אפילו בסעודת היום, הרי פשיטא דמצות מצה אינה שייכת אלא ללילה ולא ליום. אלא ע"כ דבעצם היה שייך הך דין לחם עוני אף בסעודת היום, כיון דהוי פרט מהלכות הסעודה, ועל זה בא הריטב"א לאשמעינן דהך דין נאמר רק בסעודת הלילה, ודו"ק.² ועוד, מריש דבריו משתמע שדין הפרוסה מהווה קיום מהלכות הסעודה באותה מידה כלחם משנה, דאין זה ענין מבחוץ השייכת למצות מצה שדוחה ענין

² השוה מש"כ בחי' מרן רי"ז הלוי בענין איסור מצה עשירה בליל הסדר.

לחם משנה, אלא שאמרו רז"ל דבסעודת ליל הסדר לא שייך כלל ענין לחם משנה, אלא דינו בלחם עוני דוקא.

ומעתה יש לומר, דשוב לא קשה קושיית הרא"ש על דברי הרמב"ם והרי"ף, שהרי לדעת הרמב"ם והרי"ף, דין לחם עוני נאמר דוקא בסעודת הלילה, וכמו דלחם משנה הוי הלכה בסעודת יום טוב, אלא דכפסח אתא דין לחם עוני ומגרע לדין לחם משנה, דבליל הסדר לא שייך כלל ענין לחם משנה. ואין בזה שום מובן לומר שיקיים דין לחם עוני ודין לחם משנה, ששניהם נאמרו בהלכות סעודת הלילה, ואי אפשר לקיים שניהם כלל, דשניהם מדיני הסעודה נאמרו וסתרי אהדדי, ואמרו רז"ל דבליל הסדר יקיים דוקא דין לחם עוני ולא דין לחם משנה. מה שאין כן לדעת הרא"ש, שדין לחם עוני מהווה קיום מהלכות מצות מצה, אם כן שפיר יש לומר שיקיים דין לחם עוני במצות מצה, וסעודת יום טוב יקבע על לחם משנה, כיון דשני דינים חלוקים הם, ואפשר לקיים שניהם, דלא סתרי אהדדי כלל.

ובזה גם כן מבואר דעת הסוברים שמברך המוציא על הפרוסה, שהרי כבר נתבאר שלדעת הרמב"ם והרי"ף ודעימייהו, דין הפרוסה מהווה פרט מהלכות קביעות סעודת הלילה, ואינו ענין כלל למצות מצה, ועל כן מברך דוקא המוציא על הפרוסה, דבברכת המוציא הוי קביעת סעודתו, אבל אינו ענין כלל למצות אכילת מצה. (והעירו לי שמפורש כדברינו בדברי הלבוש בסי' תע"ה, וז"ל וי"א אדרבה כיון דברכת המוציא היא לצורך עיקר הסעודה ועיקר הסעודה קרא הכתוב לחם עוני, צריך לעשות בלילה הזה ברכת המוציא על הפרוסה דמה עני דרכו בפרוסה וכו' וברכת המצה שהיא אכילת מצה צריך לעשות על השלימה להדור מצוה עכ"ל. וראיה אלימתא היא.)

ועוד נפקא מינה בזה, במי שאין לו מצת מצוה בכלל, כגון שאין לו מצה משומרת לשמה וכדומה, שלפי מה שנתבאר בדעת הרמב"ם והרי"ף, עדיין יהא מחוייב לקבוע סעודתו על פרוסה, דאין מזה ענין כלל למצות מצה, אלא שקביעות סעודת ליל הסדר צריך שתהא על פרוסה דוקא, ואף שאינו יוצא מצות בערב תאכלו מצות בכלל. מה שאין כן לדעת הרא"ש, לא יהא שום קיום בזה שיבצע על פרוסה אם אין לו מצה משומרת לשמה ואינו מקיים מצות מצה.

ואין לתמוה בכל זה, היכן מצינו דינים מסויימים בסעודת ליל הסדר שאינם שייכים למצות מצה, דהא כעין זה מצינו כבר בדברי הרמב"ם, וכפי שביאר בחי' מרן רי"ז הלוי, שלדעת הרמב"ם איכא איסור בפני עצמו

לאכול מצה עשירה בליל הסדר מקרא דלחם עוני, ואיסור זה אינו מענין מצות מצה בכלל. (ומדוייק בסוף דברי הגרי"ז דאיסור זה שייך רק בלילה הזה ולא ביום, ע"ש.) ולכאורה מצינו מקור לדבר זה מדברי הרבינו חננאל בפסחים לו ע"א שכתב בזה"ל הא דאסר מצה עשירה ביום טוב ראשון בלבד בזמן שעונין אחריו דברים והן ההגדה שאמר מצה זו שאנו אוכלין על שום מה וכו' אסור אותו זמן לאכול מצה עשירה דבעינן עוני, עכ"ל. ומבואר בדבריו שאיסור אכילת מצה עשירה שייך בשעת עריכת ליל הסדר, דדרשת לחם עוני האוסרת עשירה שייכת רק לזמן לחם עוני שעונין עליו דברים. ונראה בדעת הר"ח והרי"ף והרמב"ם, דהוא הדין נמי לענין דרשת לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה, דשייך רק לסעודת ליל הסדר בשעה שאומרים הגדה, אבל אינו מענין מצות מצה בכלל, וכמבואר.